

Harmonie en tegenstelling

Meyke de Leeuw

“Kunst is ondemocratisch, niet dienstverlenend
en is in alle gevallen een monoloog.
Dit betekent echter niet dat zij eenmansplezier is,
noch dat zij nutteloos voor anderen is.”
Sigurdur Gudmundsson.

De scriptie is gemaakt in opdracht van AKV/St.Joost januari 2007.
Fotografie Meyke de Leeuw.
Met dank aan Jan Hartholt, Nils van beek, Hans van der Prijt
en Susan Wevers .

Inhoud

Voorwoord	1
Mijn fascinatie voor het Nederlandse landschap	2
1. Veranderend landschap	8
• De verandering van het landschap in de geschiedenis	10
• Mijn vervreemding van het landschap	12
2. Het kijken	17
3. Landschap en beeldende kunst	19
• Fotografie	23
• Film	26
• Moderne kunst 20 ^{ste} en 21 ^{ste} eeuw	27
4. Rol van de kunst in het landschap en de hedendaagse kunstenaar?	30
5. Nawoord/Conclusie	39
Bronvermelding	42

Voorwoord

Mijn hele leven ben ik al gefascineerd door het Nederlandse landschap. De luchten, het licht, het weer, de natuur en de veranderingen hierin. Wat kan de kunst hierin betekenen en wat is/was de betekenis van de kunstenaar met betrekking tot het landschap? Deze vraag intrigeert mij. Ik zal proberen de grote lijn hierin te vinden zodat er een beter beeld van de landschapskunst in deze tijd verkregen kan worden. De reacties met betrekking tot de kunst hieromtrent zijn heel verschillend. Ga je mooie landschapschilderijen maken en hoe kan de kunst bij landschapsprojecten in godsnaam een rol hierin krijgen. De kunstenaar is toch geen projectleider of maatschappelijk werker?





Mijn fascinatie voor het Nederlandse landschap.

Als Bosschenaar heb ik zeven jaar op een flat gewoond met mijn ouders. Mijn moeder nam ons mee de polder in. Achter op de fiets een frisse neus halen door de Bossche broek. Ze wees ons op de eenden en de ganzen die daar zaten te eten. In de winter leerde ik schaatsen achter een stoeltje op de Dommel voor de deur van de flat waar we woonden.

Soms gingen we ook naar de Drunense Duinen waar je in niemandsland belandde met alleen maar zand en bomen. Rollen van een duin af en picknicken. Die gigantische ruimte vond ik heerlijk. Je hoefde geen rekening te houden met de onderburen en kon springen en rennen. We zochten bramen, cantharellen, tamme kastanjes en namen alles mee naar huis. De vrijheid en de ruimte waren voor mij adembenemend. Misschien was dat wel, omdat ik in de stad woonde en altijd rekening moest houden met anderen in verband met de gehorigheid in de

flat. Mijn moeder kende alle dieren en planten en vertelde ons er over. Ze kwam zelf uit een klein plaatsje in de Achterhoek en moest toch wel even wennen midden in de stad op een flat nadat ze met mijn vader getrouwd was. Van huis uit is de schoonheid van de natuur ons bijgebracht.

In de vakanties ging ik logeren bij mijn opa en oma in de Achterhoek. Zij hadden een hele grote tuin met honden en kippen. Als klein meisje mocht ik met mijn opa mee op jacht. De drijvers, boeren uit de buurt, tilden me over de slootjes heen en hielpen me over het prikkeldraad. Ze vonden het geweldig zo'n stadsmeisje en mijn opa was apetrots op zijn oudste kleinkind. Af en toe moest mijn opa vertalen wat ze zeiden omdat ik hun taaltje niet verstond. Hij vertelde me dat als ik heel stil zat, ik een ree kon zien. Ik mocht zelfs niet hoesten en niets zeggen, wat voor mij heel moeilijk was. Samen zochten we met onze

ogen het landschap af naar iets bruins wat bewoog. Je moest kijken langs de randen van weilanden waar struiken of bomen langs stonden want daar zaten ze meestal, zodat bij onraad ze snel weg konden schieten het bos in. Ik vond het heerlijk om mee te gaan met opa de natuur in. Mijn oma hield van haar tuin en was er altijd in bezig. Voor het kippenhok lagen de aspergebedden met roodbruine grespotjes erop zodat de koppen mooi wit bleven. Ik moest dan van haar eieren uithalen wat ik eng vond, al dat gefladder." Niet zo flauw doen" zei ze dan," die kippen zijn bang van jou!" Kievitseieren zoeken.

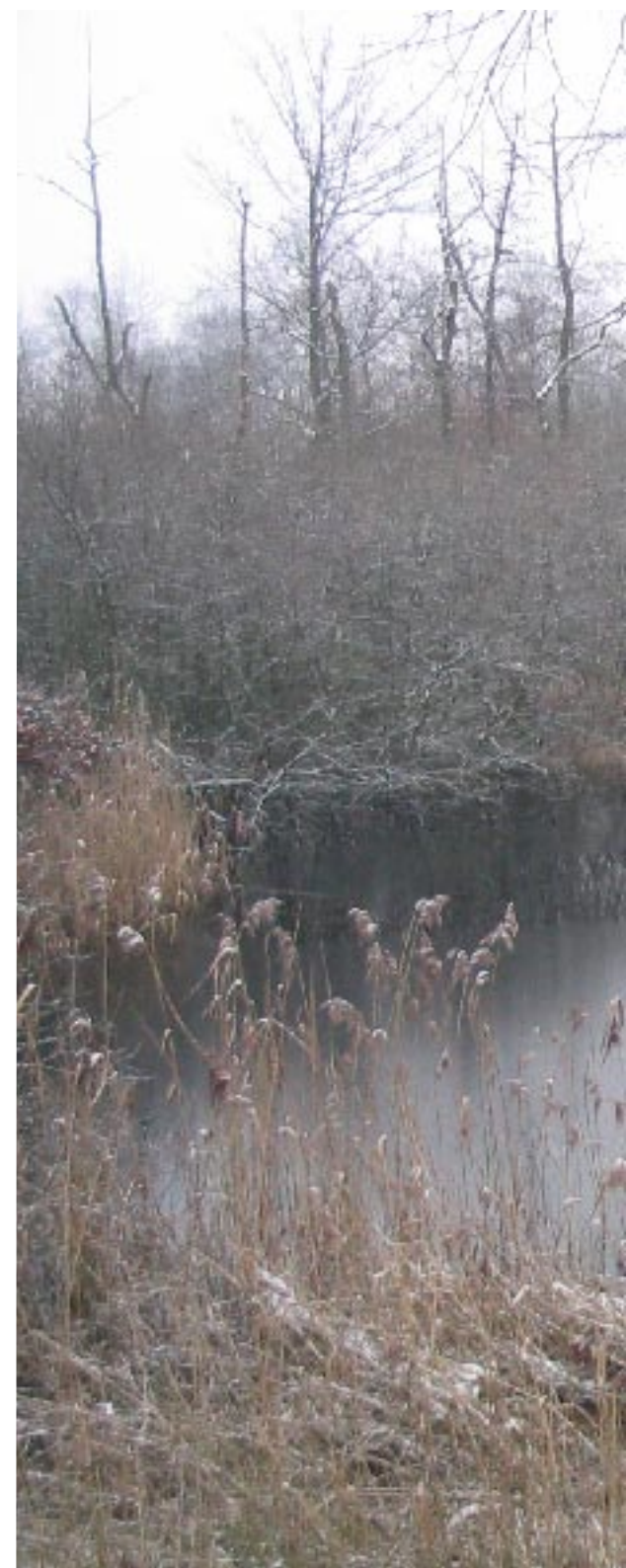
Toen ik zeven jaar was zijn we verhuisd naar een huis iets buiten het centrum.

Daar speelde ik met vriendjes en vriendinnetjes op de Achterweg, een zandpaadje achter de huizen tegen het spoor. Hutten bouwen in de bomen die er stonden en verstoppertje spelen tussen de struiken. Achteraan woonde een boer en die had appelbomen. Het was natuurlijk een sport om appeltjes te jatten, mijn kleine zusje stopte ik in de kinderwagen en onder de dekens verstopte ik grote hoeveelheden appels. Iets verder op was een wiel waar

we in de winter met z'n allen gingen schaatsen. Op de fiets met vriendinnen naar de IJzeren Man door de bossen, liggen op het strand. De spiegeling van de zon op het water. Het ruisen van de wind door de dennenbomen. Met mijn handen in het zand wroeten, het zand tussen mijn tenen voelen en door de zon gebrand, weer op de fiets naar huis. Rozig van water, wind en zon.

Tijdens mijn studie logopedie heb ik in het centrum van Eindhoven gewoond. Met mijn huisgenoten gingen we in de zomer vaak nog na het eten fietsen naar de Venbergse molen, lekker trappistenbier drinken. Ook hier weer was voor mij buiten en de ruimte een verademing in vergelijking met een kamertje van drie bij drie in een studenten huis.

Na drie jaar ben ik in Tilburg gaan wonen en werken. Ik kreeg een baan bij de GGD als logopedist en werkte op de basisscholen in de stad. Na een paar jaar kreeg ik een ander gebied, de kleine dorpen rond Tilburg. De kleine Brabantse dorpen zoals Esbeek, Biest-Houtakker, Hulsel, Molenschot, Hulten, Oost-West Middelbeers en Reusel, in een woord geweldig! Heerlijk met mijn autootje in alle seizoenen door de natuur. Als ik dan 's ochtends vroeg





door de weilanden of bossen rijd, de zon door de herfstbladeren zie schijnen, alsof je door een niet werkelijke omgeving rijdt. Ik verwonder me steeds over het prachtige Brabantse landschap: boerderijen, koeien, ganzen die overvliegen, schaduw van de bomen op het weiland; mijn dag is weer goed.

De kontakten met de ouders en leerkrachten op de kleine dorpsschooltjes en het werken met de kinderen die in de natuur leven. De verhalen over hun leven op het platteland. Hun leven met de koeien, varkens, kippen, honden, poezen, bevallingen van het vee, crossen op motortjes rond de boerderij, bij pa op de tractor etc. etc.

Daarna zijn we verhuisd naar Berlicum, drie jaar midden in de bossen. Heerlijk! Als het geregend had de natuur in en die boslucht opsnuiven. Het afgelegen wonen beviel me erg goed.

Nu wonen we al weer 19 jaar op het platteland in Klein Dongen. Toen we er pas woonden, hoorde je op zondagnacht de vrachtwagen komen voorrijden bij de buurman om de koeien op te komen halen voor de slacht. Ze maakten een ontzettende herrie:

stampen, loeien. Ze wisten al lang hoe laat het was.

Achter ons huis stonden vaak maïsvelden of aardappels en voor ons huis de koeien. Je zag tussen de koeien, fazanten, konijnen en hazen lopen en af en toe een patrijs. Onze honden vonden het geweldig om achter een haas of konijn aan te gaan als die op hun terrein kwam, de tuin.

Het was heerlijk rustig en het geluid van auto's was er overdag maar het stoorde niet. 's Nachts was het stil en de straatlantaarns gaven weinig licht.

's Ochtends hoorde je de vogels fluiten, winterkoninkjes, roodborstjes, koeren van de duiven, mussen die onder de dakpannen uitkwamen. In de buurt waren er weilanden, boomgaarden met appels en peren. Alles ging heel gemoedelijk. We woonden er nog geen maand of we werden al uitgenodigd voor de 25 jarige bruiloft van Jan en Jo van de champignonkwekerij.

In de zomer zeilen we over de Nederlandse wateren, de IJssel af, de Waddenzee en het IJsselmeer op en niet te vergeten de Zeeuwse wateren. Het klotsen van het water tegen de bodem van de tjalk als het eb wordt, de scholeksters die pieren steken in

de drooggevallede stukken grond. De grote vissen die in de getijhaven in Zierikzee rondzwemmen. Droogvallen voor Terschelling, niet die drukke haven in en de zeehonden zien zonnebaden op een plaat. De ondergaande zon zien verdwijnen achter de horizon waardoor langzaam alles van licht verandert. Het herkennen van de geheimzinnige en eeuwenoude verhalen over het water. Wegdromen en opgeschrikt worden door de marifoon waar af en toe naar geluisterd moet worden in verband met de afhankelijkheid van de natuur.

Ik kom los van de alledaagse stress en drukte. Niet weten waar je die avond overnacht, afhankelijk zijn van weer en wind en leven met de natuur die bepaalt waar je komt.

Landschap is een gebied, zoals dat wordt waargenomen en begrepen door mensen, waar van het karakter(het kenmerkende, dat wat het onderscheidt van andere gebieden) de neerslag is van natuurlijke en/of menselijke acties en interacties.
(European Convention of Landsape)

Het Nederlandse landschap is een omgeving waar ik me vertrouwd voel, een omgeving waar ik leef. Mijn eigen plek in een omgeving die constant verandert. Waar ik me thuis voel. De zon onder zien gaan, het licht dat verandert en iedere keer weer een nieuw beeld tevoorschijn tovert, zodat ik me opnieuw weer verwonder over mijn omgeving.

Vroeger waren er geen blauwe plastic mosselhangculturen bij Bruinisse. Toch vind ik niet dat dit het landschap aantast. Het wordt een onderdeel van dit landschap en de vissers doen hun werk. De vissers gebruiken het zoute water en de stroming, er is nieuw leven in het water en de mens en natuur hebben elkaar nodig. Het is een wisselwerking, samenhang tussen mens en natuur. Geen storende ingreep. Een stuk verderop is het tij gestopt door de Deltawerken. Het landschap is er de laatste twintig jaar compleet veranderd. Vroeger was het een zandplaat en kwelder en nu is er zoet water, een natuurgebied, waar wilde koeien en paarden vrij rond lopen. De mensen mogen er niet komen, bij Ooltgensplaat is een hoog-sitz waar je over het hele gebied uit kunt uitkijken. Geweldig. De





grote schepen over het Volkerak met daar langs een prachtig plaatje van windmolens en natuurgebied. Er is hier harmonie in het landschap.

Zo ook met een paar plastic balen gras in een weiland. Een kasje bij iemand in een grote achtertuin, omdat die zo graag onbespoten groenten eet. (Het zal ook niet mogelijk zijn plastic uit onze wereld in deze tijd te verbannen.) Als de natuur maar als nummer een gezien wordt, zodat er ruimte over blijft voor bebouwing en niet andersom.” We bouwen het land vol en de natuur komt op bestelling”. (Jan Hartholt, socioloog, werkt bij het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aan de sociale en culturele aspecten van beleid).

Natuurlijk weet ik dat het economisch belang en de moderniteit de hoofdrol speelt. Nederland heeft geen agrarisch productielandschap met het oude kleinschalige stelsel van voetpaden en vaarwegen meer, het is uitgewist door achtereenvolgende ruilverkaveling, normalisaties en mechanisering. Landbouw is global business. Het belang van de vrije markt voor welvaart en hoe vrij verkeer van goederen landen verbindt. Het staat als derde

exportland van landbouw op de wereldlijst. Tweederde deel komt in en om de steden vandaan. Onze landbouw is gericht op zaadveredeling, bloemen en de razendsnelle ontwikkeling van nieuwe productiesystemen. De documentaire: **“We feed the World”**, een film van **Erwin Wagenhofer** Oostenrijk, 2005 is hier zeer op zijn plaats. Het geeft een goed beeld hoe de wereld met betrekking tot de globalisering in elkaar steekt. De film toont onder andere schokkende beelden van de oprukkende sojavelden ten koste van regenwouden en natuur, en een constante stroom vrachtwagens met veevoersoja voor Europa, China en Japan. Brazilië is een van de grootste producenten van agrarische producten, maar miljoenen Brazilianen lijden honger. Wij blijven zitten met een mestprobleem en moeten ons in allerlei bochten wringen om dit op te lossen. Dit gaat weer ten koste van de landbouw en het milieu. Kassen in Nederland, kassen in Spanje, de productiecijfers moeten nog hoger en de omstandigheden van de arbeiders hollen achteruit. Vrachtwagens vol met twee dagen oud brood dat weggegooid wordt terwijl de helft van de wereld honger lijdt. Ik ben

er erg van geschrokken en zie dan ook dat het hele systeem in de wereld rot is. De resultaten zijn weer terug te vinden in ons landschap. Een op de drie vrachtwagens in Nederland vervoert iets dat met landbouw te maken heeft. Zeventig procent van ons land is agrarisch gebied en eigendom van boeren.

Met uitgebreide prijsgarantie, subsidies en andere vormen van overheidsprotectie is een nieuwe industriële landbouw op poten gezet. Bij de stedelijke vernieuwing hoort meer ruimte voor natuur, liefst dicht bij de grote agglomeraties, daar hoort ook bij meer ruimte voor stedelijk gebruik en daardoor zal het agrarische gebruik afnemen. Het voormalige natuurlijke landschap biedt ruimte voor natuur en natuurervaring. Er worden projecten ontworpen waarin de terugtrekkende landbouw, nieuwe ruimte voor water, natuurontwikkeling en recreatie gecombineerd worden. Door lucratieve bungalowparken en jachthavens worden de kosten van de voor iedereen toegankelijke natuur gedrukt.





1. Veranderd landschap

Voor 1900 was het landschap een onbedoeld bijproduct van landbouw en veeteelt. Begin deze eeuw trad, met de effecten van de modernisering, een kentering op, met als gevolg dat voortaan natuur en landschap bewust werden vormgegeven en zonodig beschermd tegen de zich uitbreidende steden en industrialisatie van het landschap. Ten gevolge van de sterk toegenomen macht van de mens over zijn omgeving, waardoor natuurlijke beperkingen en regionale verschillen nauwelijks meer een rol spelen, werden en worden veel landschappen bedreigd door nivellering en dus uniformering.¹ De "woeste" gronden moesten beschermd worden. Plant dier en landschapsbeeld krijgen een stem. Duizenden hectaren natuurgebied krijgen een beschermde status.² Ton Lemaire (schrijver van o.a. het boek: De filosofie van het landschap)

¹ Jan Kolen & Ton Lemaire: Landschap in meervoud blz. 93-94

² Wim ten Brink en Chris de Jong: Landschap in meervoud blz. 191.

geeft aan dat het aantrekkelijke van het traditionele landschap juist gelegen is/was in zijn historische verdichting; neerslag van vele eeuwen natuurwerking en interactie van mens en aarde, meer gegroeid dan gepland en vol tekens en sporen die te raden en te dromen geven. Het postmoderne landschap zal weinig geheimen en duistere hoeken omvatten. Het is een transparant en geschiedloos nagenoeg restloos product van een technologische samenleving. Dat is misschien ook wat ik voel als ik het landschap om me heen zie. Alles is glad, weinig oude bomen, oude boerderijtjes staan op instorten en worden met de grond gelijk gemaakt om er een nieuw huis met grote koeien of varkens schuur te plaatsen. Alles wordt weggehaald omdat er een weg verbreed moet worden. De hekjes en paaltjes in het landschap zijn verdwenen want er zijn door de ruilverkaveling grote graslanden ontstaan waar de grote combiners zo overheen kunnen razen. Het is een biljartlaken zonder polletjes waar hazen achter verschuilen.

Ik citeer Koos van Zomeren:
"De Nederlandse natuur is in korte tijd veranderd in het tegendeel van wat zij altijd is geweest is, van een herinnering aan menselijk onvermogen in een staaltje van menselijk kunnen. (...) Natuur behoort tegenwoordig tot onze ordening." Natuur wordt feestelijk geopend, of verplaatst als ze in de weg zit". Samenvattend: "Vroeger slingerde een riviertje, omdat dat riviertje dat wou, nu omdat het landschap dat wil. Heeft de natuur nog iets te zeggen in het landschap of is de mens de alles overstijgende meester?"

Met veranderingen als het aanplanten van bossen, aanleggen van parken, het teruggeven van de Tiengmeten aan de natuur heb ik geen moeite. Er moet harmonie zijn tussen cultuur en natuur. De boer had zijn land nodig en was economisch gebonden aan het landschap. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld een boomkweker, een fruitkweker en een boer met koeien als hij die in de wei laat grazen. Ook al zijn de kwekerijen gecultiveerd toch is er harmonie in het landschap. Champignonkwekerijen zouden bij wijze van spreken op een industrieterrein gevestigd kunnen worden.

De verankering van de landbouw in de Nederlandse cultuur is sterk verminderd. Per jaar verdwijnen ongeveer 10.000 boerenbedrijven in Nederland. Ze raken in verval of worden afgebroken. De boerenbedrijven die blijven bestaan mechaniseren, worden groter, zoeken nevenfuncties of specialiseren zich. Andere worden omgebouwd tot beautyfarm of museumboerderij. Het boerenland wordt teruggegeven aan de natuur, krijgt een gedifferentieerd aanzien of wordt ingelijfd door de stad. De veranderingen in het landschap betreffen de sterke groei van de grote steden in de vorm van steeds verder uitdijende buitenwijken en wildgroei van bedrijventerreinen, als ook de bouw van ingrijpende infrastructurele werken als de aanleg van snelwegen en spoorlijnen en dijkverhogingen van rivieren. Met het veranderde gebruik van het land verandert ook het landschap. Door het landschap te lezen kunnen we veel leren over een cultuur en haar geschiedenis. Dan moeten we niet alleen het landschap in zijn gelaagdheid lezen, maar tegelijkertijd proberen te zien hoe dat lezen en interpreteren plaats vindt - rekening houdend dus





met het inzicht dat het landschap een *visuele* constructie is; niet alleen de fysieke wereld binnen ons blikveld, maar ook en vooral een *beeld*. Het bestaat immers bij gratie van het feit dat het wordt waargenomen, dat iemand ernaar kijkt. Dat kijken is bovendien niet belangeloos, wat wil zeggen; het staat nooit los van de persoonlijke en sociale achtergrond, de culturele bagage, kennis en interesse van de beschouwer.³

Mijn kijken naar de veranderingen om mij heen is dan ook anders dan die van mijn buurvrouw, de boerin van 83. Ik zie het als achteruitgang en mis de rust, ruimte, de natuur, het groen en de koeien. Zij ziet het als vooruitgang, minder hard hoeven werken, alles wordt gemakkelijker dan vroeger. Trots op de vele koeien die haar neef heeft en de moderne machines.

De verandering van het landschap in de geschiedenis.

In de oertijd was de natuur de enige landschapsvormer. Toen de mens kwam veranderde er in het begin niet

³ Frits Gierstberg: Gemengd bedrijf blz.9-10-11.

zo veel. Er werd gejaagd en gevestigd en de mens had geen vaste woonplaats, er was dus ook geen sprake van doelbewuste landschapsvorming. Later ruilde de nomade zijn bestaan in voor de betrekkelijke zekerheid van de boer en de veeteler. Het ingrijpen in het landschap begon. Omheiningen voor vee, akkers en irrigatiewerken voor zijn gewassen worden aangebracht en pakhuizen voor de oogst. In het begin waren de aanpassing bescheiden maar naar mate de technische mogelijkheden groter werden veranderde het “arcadische landschap” meer en meer. Blijvende landinrichting ten behoeve van de landbouw met de daarbij behorende nederzettingen en infrastructuur. Het landschap verandert altijd en er is dus geen sprake van oud en nieuw landschap. De veranderingen zijn alleen in een grotere stoomversnelling gekomen de laatste jaren. De invloed van de godsdienst op de vormgeving van het landschap is te zien in bijvoorbeeld de Drentse hunebedden, een monument van de eredienst. En niet te vergeten de kerken uittorende boven het landschap en de kerkpaden. De invloed van het leger met hun verwoestende werking op het

landschap. Ook werden door de Romeinse veldheer Corbulo, een kanaal gegraven tussen de Maas en de Rijn, wat later een handelsroute werd. Verdedigingswerken werden gebouwd en niet te vergeten de Hollandse Waterlinie. De invloed van de mens op het landschap is dus al eeuwenlang merkbaar.

Doordat Nederland zo dichtbevolkt was, ontstonden er cultuurlandschappen met een sterk kunstmatig karakter. De invloed van de natuur is minimaal. De rechte lijnen en de rationele verkaveling staan centraal. De vloeiende lijnen die de natuur heeft achtergelaten, harmoniëren met de strakke lijnen van de menselijke ontginning. Bijvoorbeeld de golvende heuvelrug naast het streng ingedeelde akkerland. De slingerende dijk omzoomt de polder met lange rechte kavels.

Landschappen werken op de verbeelding.

In de oude Germaanse sagen is het landschap voortdurend als achtergrond aanwezig als een decor van donkere bossen en natuurgeweld, een wereld van gevaar. De wereld van de hogere machten. Het landschap werd beleefd met een mengsel van

afschuw en bewondering.

In het begin van de jaartelling was er door de ontginner en gebruiker een harde strijd om het bestaan. En was er weinig tijd om te genieten van het landschap. Heeft de boer van de vorige eeuw wel genoten heeft van het landschap? Er moest dag en nacht gewerkt worden. Ze hadden geen vakantie. Stallen schoon gemaakt, gemolken met de hand, op zaterdag moest het erf “gereven” worden, op tijd gehooïd en ga zo maar door. Wel was er de gezelligheid. Het hooien was vaak een groot feest. Iedereen hielp mee. Alleen de rijken en intellectuelen beleefden het landschap bewust en hadden er oog voor. In de Middeleeuwen was het landschap een bron van gevaren (rovers, wilde dieren, pesthuizen en galgenvelden). Een enkeling kon er van genieten. Naarmate de welvaart steeg, kon er meer genoten worden van het landschap met zijn natuur. Men ging meer naar buiten en genoot van het leven.

In de 17^{de} eeuw hadden de rijken buitenplaatsen op ruime afstand van de stad en er ontstonden buiten de steden uitspanningen die in de





recreatieve behoefte voorzagen. Denk maar eens aan al die buitenhuizen en theehuizen die langs de Vecht staan. Het landschap was niet langer uitsluitend productiemiddel van de landbouwer of neutrale achtergrond van godsdienstige rituelen en militaire activiteit. Het was een omgeving die eigen belevingswaarde bezat en alleen daarom gewaardeerd werd. De natuur was niet langer beangstigend. Het zou later geromantiseerd worden als bron van zuiverheid en schoonheid. (Rousseau ; "Terug naar de natuur"). Een schuldgevoel ten opzichte van de beschaving. Niet iedereen bleek later zo gelukkig te zijn met de vergaande ontginning van het landschap.⁴

Mijn vervreemding van het landschap.

"Verandering wordt het best ervaren door op één plaats te blijven. Wanneer je reist zie je verschillen maar geen veranderingen".
Andy Goldsworthy.

Daarom kies ik ervoor om de veranderingen van het landschap in mijn

⁴ Han Lörzing: Landschapskunst kunst-landschap blz 7-10.

omgeving te beschrijven.

De herinneringen zoals in het begin van mijn scriptie beschreven heb, horen bij mij. Mijn leven, mijn gevoelens, mijn ik. Daarom is het misschien wel dat ik zoveel moeite heb met de veranderingen in mijn landschap. De plek om me heen. Je wordt ouder, verliest je ouders en mensen die veel te vertellen hebben over vroeger, hun landschap en ook het mijnen. Ik hang aan hun lippen om de verhalen uit die tijd te horen en te voelen, hun woorden hun belevenissen in het voorbij gaande snelle veranderende landschap.

Ik verlang terug naar de tijd dat die snelle veranderingen nog niet gerealiseerd waren en idealiseer misschien deze tijd. Word ik nostalgisch, ben ik niet reëel? Volgens Rik Herngreen is er bijna niets 'streekeigens' te bedenken dat niet ooit van buiten is gehaald en eigen is geworden(...). Als wereldburger willen we alles universeel maken. Maar een mens wil uniek zijn en heeft binding aan een plek.

Er moet ruimte zijn voor individuele, directe natuurervaring. Dit is belangrijker dan ruimte voor collectieve of sportieve recreatie (themaparken, pretparken

hier joggen daar picknicken). Het blijkt ook volgens Bastiaan Gribling (stedenbouwkundige) dat in Vinex wijken mensen maar 2 á 3 jaar blijven wonen. Het sociale netwerk is groot, ze hebben een auto en wonen en werken vlak bij de snelweg. Er zijn geen of nauwelijks culturele en sociale voorzieningen in de wijk. Het is dan ook die leefstijl die past bij deze tijdelijke bewoners die daar wonen uit financieel of sociaal oogpunt. Er is geen binding met de plaats en het wonen. Er is nauwelijks ruimte voor directe natuurervaring. Zou een kunstenaar daar een taak in kunnen hebben of is het stedenbouwkundig een verkeerd project? ⁵

Oude natuurlandschappen hadden ooit nog veel natuur te bieden, maar zijn ernstig aangetast door de invoering van kunstmest, prikkeldraad, ruilverkavelingen, ontginningen, autowegen, beeknormalisaties, diepe bemaling, luchtverontreiniging, bio-industrie, overbemesting, oprukkende verstedelijking, industrie en infrastructuur. Heb ik moeite met al die veranderingen?

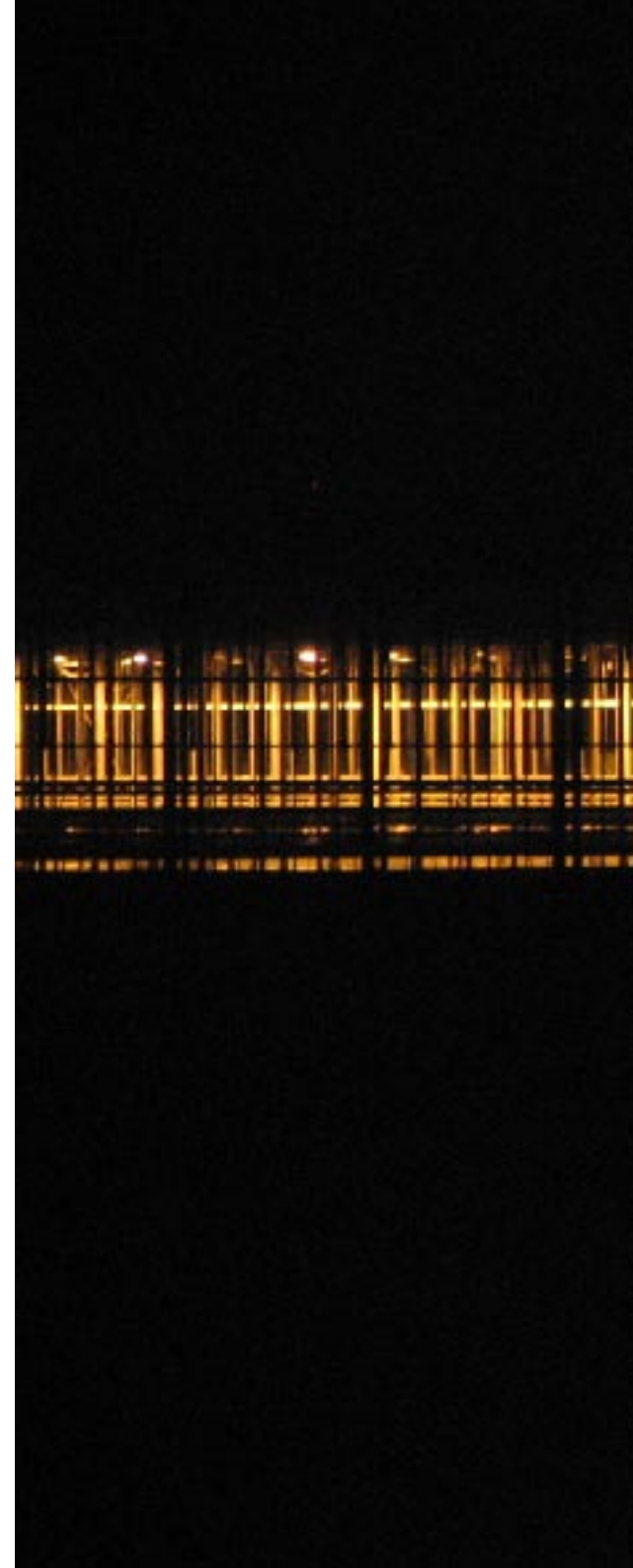
5 Lectorenmiddag: "Verstedelijking" AKV/ St.Joost, Breda,30-11-06.

Het heeft geen zin de tijd terug zetten, ook al probeert men alles te organiseren en te plannen.

Nostalgie vooruitblikken is dat de oplossing? Ontwerpen van onverharde wegen tussen de boerderettes zodat het landschap rustiek wordt op onze voorwaarden? De authentieke sfeer weer terug? Vluchten kan niet meer.

Bedrijven doen een aanslag op het landschap. Er is geen respect en er is geen wisselwerking tussen landschap en natuur, tussen mens en aarde. De mens gebruikt alleen de aarde. De natuur is te ontwikkelen en te maken. De techniek staat niet op nummer één, maar kan gebruikt worden om een evenwicht te vinden tussen maatschappij en natuur .

Een rozenkweker die met zijn kassen midden op het platteland staat, 's nachts de hemel oranje kleurt, in de winter het behaaglijk warm stookt en gebruikmakend van bestrijdingsmiddelen, vele mooie rozen kweekt het hele jaar door. Geen last van de natuur met uitzondering van storm en hagel. Het is wel handig als je een goede glasverzekering hebt. Grote vrachtwagens denderen door de straat. Het huis staat te trillen op zijn





fundamenten. De kwekerijen met hun gezoem en geruis van ventilatoren en chloorluchten verstoren het landelijk karakter.

Onze 83-jarige kinderloze buurvrouw woont in een oude boerderij. Ze heeft een neef die het weiland voor ons als grasfabriek gebruikt. Hij heeft zelf melkkoeien maar die mogen de wei niet in dat is te veel werk. Er staat geen koe meer in de wei en het weiland ziet eruit als een biljartlaken. Dus geen wild meer te zien. Ze kunnen geen dekking meer vinden want de kleine bosjes langs de weilanden zijn weg door de ruilverkaveling en de grote machines die veel effectiever werken op grote lappen grond dan grond met slootjes en bosjes er tussen.

Er zijn grote kassen met komkommers gekomen in plaats van de boomgaarden. De grond bracht goed op en een komkommer kweker uit Hendrik-Ido-Ambacht moest weg in verband met de hoge snelheidslijn wat goed betaalde. De opbrengst moet omhoog dus wil hij drie keer per jaar oogsten wat inhoud dat regelmatig 's nachts verlichting aan moet.

De uilen zijn niet meer te bekennen!
De champignonkwekerij is uitgebreid

om voldoende omzet te maken. Er is een flink stuk aangebouwd. Natuurlijk moeten er allerlei ventilatoren draaien om alles goed te houden dus achter in de tuin kun je elkaar niet meer verstaan. En als de wind de verkeerde kant op waait, ruik je de chloorluchten. De vrachtwagens scheuren voorbij om alles snel en op tijd af en aan te voeren. Het hele platteland is hier in een paar jaar tijd veranderd in industrie, kassen, kwekerijen. Er worden nieuwe wijken gebouwd als puisten in de weilanden. De industrieterreinen staan half leeg en de kassen en kwekerijen en koefabrieken worden willekeurig in het landschap gekwakt. Mijns inziens kunnen deze industriële panden ook op een industrieterrein gebouwd worden. De buurtvereniging is opgedoekt. Er is steeds meer "import" in de straat en iedereen heeft het druk. De kinderen zijn lid van verschillende clubjes, het sociale leven viert hoogtij maar dan niet in de buurt. Hebben we elkaar niet meer nodig? Leven we als buurt langs elkaar heen of zijn de verschillen in levensstijl te groot?

Natuurlijk zal er door het groeien van de bevolking, meer geluid, meer

auto's en woonruimte nodig zijn. Maar als er nieuwe wijken gebouwd moeten worden doe dat dan binnen een bepaalde straal en zorg dat er genoeg natuur over blijft.

Maar de stilte wordt eenzaam. We leven in toenemende mate met geluid van auto's op de achtergrond. Het dreunt en bromt overal. Vanouds hoort stilte bij het platteland en de herrie bij de stad, als centrum van de menselijke activiteit. Daar en tegen tref je nu op onverwachte plekjes midden in sommige steden, midden op de dag de stilste plekken aan, in contrast met de voortdurende geluidshinder op het platteland.

Deze wisseling wordt gewijd aan de veranderingen die Nederland onder invloed van de dynamisering van het leven sinds de Tweede Wereld oorlog heeft doorgemaakt.

Mensen bewegen zich met toenemende snelheid van de ene ervaring naar de andere." Nederlanders wonen niet meer, ze bewegen.

We hebben hier al de grootste dichtheid van auto's van de wereld, maar we blijven er, files of niet, maar mee doorrijden".⁶

⁶ Marcel ten Hooven: Landschap in meervoud blz. 33.

Het aantrekkelijke van het traditionele landschap was juist gelegen in zijn historische verdichting, neerslag van vele eeuwen natuurwerking en interactie van mens en aarde, meer gegroeid dan gepland en vol tekens en sporen die te raden en te dromen geven. Het postmoderne landschap zal weinig geheimen en duistere hoeken omvatten, het is een transparant en geschiedloos, nagenoeg restloos product van een technologische samenleving.

*'Alles wat er gebeurt op de plaats waar we leven, gebeurt in ons.
Alles wat verdwijnt van hetgeen we zien, verdwijnt in ons.'*

Er gebeurt iets paradoxaals.

Vroeger genoot ik van de natuur om me heen, maar nu wordt het steeds moeilijker.

Toch bemerk ik tegenwoordig steeds meer dat ik het interessant vind als er iets in dat landschap gebeurt. Heb ik misschien toch een contrapunt nodig om de natuur echt te kennen?

Door het op een andere manier te bekijken, te kaderen, zie ik de





contrapunten in het landschap waardoor het “ongerepte”landschap versterkt wordt.

Aan de foto's die ik de laatste tijd gemaakt heb, zie ik dat ik anders aan het kijken ben. Of dat is om me te helpen het landschap van nu te accepteren weet ik niet.

Onderzoeksvraag:

Er vinden grote veranderingen plaats die zichtbaar worden in het landschap.

Een landschap verandert altijd.

Mensen hebben de neiging dit te interpreteren als verlies. Of als reactie daarop leveren zich over aan nostalgie of onverschilligheid.

Kan de kunst of kunnen kunstenaars hier een rol spelen zodat er opnieuw binding ontstaat met het landschap?

2. Het kijken

Hoe wordt het landschap gezien? Het beeld van het landschap bestaat bij de gratie van het feit dat het waargenomen wordt, dat iemand kijkt. Het kijken staat nooit los van de persoonlijke en sociale achtergrond, de culturele bagage, kennis en interesse van de beschouwer.

De Plek.

Je moet niet alleen, om de plek te bereiken.

thuis opstappen, maar ook uit manieren van kijken.

Er is niets te zien, en dat moet je zien,

om alles bij het zeer oude te laten.

*Er is hier. Er is tijd,
om overmorgen iets te hebben
achtergelaten.*

*Daar moet je vandaag voor zorgen,
Voor sterfelijkheid.*

Herman de Coninck (1944-19970)

Uit: De gedichten, uitgeverij De arbeidspers, Amsterdam 1998.

Je zult anders naar een landschap kijken als je heel je leven in een grote stad gewoond hebt en opeens een weekendje op het platteland doorbrengt, dan een boer die alle dagen met zijn land letterlijk en figuurlijk bezig is.

Iemand die jaagt zal veel meer wild zien in het landschap. Zij zien wild, wat op zich al moeilijk genoeg is, en vervolgens onderscheiden ze niet alleen haas, konijn, ree, duif, eend, maar ook bok of geit, ziek of gezond, wilde eend of bergeend, houtduif of postduif. Als je zwanger bent zie je alleen maar zwangere vrouwen lopen en als je man net overleden is zie je alleen maar “gezellige” stelletjes lopen.

Fred Alan Wolf (fysicus uit de film “What the bleep do we know?”) zegt hierover het volgende: “Je verandert de uiterlijke werkelijkheid niet. Je verandert de manier waarop je dingen waarneemt, of wellicht hoe je over dingen denkt, hoe dingen voor je voelen, hoe je de wereld gewaar wordt”.





Is de werkelijkheid wat we zien?
Ons bewustzijn is geen toeschouwer
van de werkelijkheid, maar een
onderdeel ervan.

We nemen altijd iets waar nadat
het in de spiegel van het geheugen is
weerkaatst. Het is de weerkaatsing in
de spiegel van het geheugen die ons
een ik-besef verleent, van wie ik ben,
namelijk een patroon van gewoonten,
een patroon van herinnering, een
patroon uit het verleden.

Met andere woorden: herinnering
(verleden)—perceptie—waarneming—
(beïnvloedt) werkelijkheid aldus Amit
Goswami, emeritus hoogleraar aan
de faculteit fysica van de University of
Oregon in Eugene.

Mijns inziens zit er een kern van
waarheid in. Het is goed de wereld eens
uit een ander perspectief te zien.

Hoe wij de wereld zien en
ervaren is eigenlijk allemaal op de een
of andere manier aangeleerd.

Door mensen die op hun beurt de
wereld aangeleerd gekregen hebben.

We kijken niet allemaal op dezelfde
manier en we kijken ieder moment
anders naar een zelfde beeld.

3. Landschap en beeldende kunst

Landschap is dermate vol van betekenissen dat het waarschijnlijk een onuitputtelijke bron van interpretaties is. Het is dus wel degelijk zeer afhankelijk van de toeschouwer. De ene zal het schilderij van Van Gogh zien als een kopie van schoenen, knap geschilderd. De andere zal afhankelijk van zijn culturele identiteit, zijn belevingswereld, de zwoegende werkvrouw en het binnenste van de schoen "zien".

Het landschap is een onderdeel van je identiteit. Mij rest dan nog de vraag wat de kunstenaar er echt mee bedoeld heeft? Ook dat zal door een filosoof anders gezien worden dan door de kunstenaar zelf.

Karel Appel maakte zichzelf tot bohemien en schandaalfiguur met zijn beroemde uitspraak: "Ik rotzooi maar wat aan". De toeschouwer moet maar zien wat hij er in ziet. De identiteit en culturele achtergrond van de kunstenaar is hierbij van even groot belang als die van de toeschouwer.

Karel Appel: De windmolens die ik maak hebben niets te maken met Holland. Je kunt ze overal vinden. Voor mij stellen ze de mens voor. Het betekent dat we op deze plek geboren zijn, en we blijven op aarde, met onze voeten op de grond, maar in ons hoofd hebben we nog steeds de drang naar vrijheid en naar nieuwe inventies. Daarom draaien de windmolens rond in de ruimte. Ruimte is vrijheid.

Uit: door R.H.Fuchs, *Karel Appel: Ik wou dat ik een vogel was*. Berichten uit het atelier, Haags gemeentemuseum/Meulenhoff. Blz 56.

In de Griekse en Romeinse tijd is het landschap niet meer dan een vage achtergrond. Daarvoor was de gave om van landschappen te genieten nauwelijks ontwikkeld.

De Middeleeuwse kunstenaar (van Eyck, Memlinc, van der Weyden) deed schuchtere pogingen zijn religieuze onderwerp van een achtergrond te voorzien. De motiven waren jacht of





een veldslag. Ze fantaseerde er aardig op los en het was soms moeilijk te herkennen. Later ontwikkelde dit zich tot de abstract lijkende vergezichten van nu. Wanneer we deze ontwikkeling volgen, zien we dat de houding van de mens ten opzichte van de natuur steeds verandert en vaak minder “realistisch” is dan we in eerste instantie denken. De verhouding van de mens tot het landschap was dat hij het land ontginde, beleefde en er afbeeldingen van maakte. Door de welvaart die toen op zijn hoogste punt was, was er tijd en de mogelijkheid om uitvindingen te ontwikkelen zodat de ruimte ontdekt kon worden (Columbus).

Rond de helft van de 15de eeuw werd het eerste herkenbare landschap geschilderd. Doordat de mensen zich bezig hielden met het landschap werd ook het perspectief ontdekt. De verovering van het landschap door middel van het perspectief houdt verschillende generaties kunstenaars bezig. Deze verovering van het landschap door middel van het perspectief houdt verschillende generaties kunstenaars bezig. Bellini's vreemde rotspartijen worden door menig kijker zowel erotisch als mystiek

ervaren. Waarschijnlijk hangt dit ook af van welk type mens ernaar kijkt. Een mens interpreteert een landschap en subjectieveert het instinctief met zijn eigen verlangens en hiaten. Je ziet dat de schilder een band had met het landschap doordat hij zijn emoties hierin kwijt kon. De schoonheid van de natuur werd geduldig en getrouw nagebootst (Breughel de Oude, Van Coninxloo).

De grote bloeiperiode voor de landschapskunst was toch wel de 17de eeuw. Men had oog voor de belevingswaarde van het alledaagse landschap om zich heen. Door de betrekkelijke welvaart wilde men het geschilderde landschap in huis halen en er thuis van genieten. Het landschap werd geïmiteerd in de kunst (Van Ruysdael, Rubens). De schilder legt zijn gevoelens en emoties bloot door middel van het landschap. Een ontroerende menselijke dimensie is te zien op het schilderij van Rubens “Landschap met de regenboog”, 1635.⁷

De Nederlanders waren trots op hun land en gaven landschapskaarten als relatiegeschenk en gebruikten ze voor het reizen. De kaart was zowel

⁷ Hugh Honour & John Fleming: Algemene Kunstgeschiedenis blz. 584.

zakelijk als kunstzinnig. Ze werden steeds fraaier en bewerkelijker uitgevoerd. (W.J. Blaeu). Cartograaf Cornelis Anthonisz tekende stadspatengronden maar ook schilderde hij Amsterdam. Op het schilderij van Johannes Vermeer "Het atelier" staat ook een landkaart van Nederland afgebeeld op een opvallende plaats. Kunst en wetenschap kwamen samen.

Tegenwoordig verbindt Esther Polak met haar GPS-projecten (Global Positioning System) kunst en wetenschap, de eigentijdse cartografie.

In de tweede helft van de 18^{de} eeuw waren de romantische gevoelens ten opzichte van het landschap nu een luxe die slechts weinigen zich konden veroorloven.⁸ Er moest hard gewerkt worden op het land en er was weinig tijd om weg te dromen.

Zo ontstond de Romantiek een vlucht uit de werkelijkheid. Een luxe die men zich kan veroorloven omdat men altijd weer terug kan naar de veilige realiteit. Dichters en schilders gaven zich over aan een overmaat aan subjectieve, vaak

⁸ Han Lörzing: Landschapskunst kunst-landschap blz. 12-13-14.

sentimentele gevoelens. Men schilderde landschappen al dan niet verzonnen waardoor de sfeer nostalgisch werd. Een voorbeeld hiervan is Casper David Friedrich. Hij schilderde ruige landschappen met onheilspellende luchten. De toeschouwer liet de ellende over zich heen komen op een veilige plaats. Uit zijn landschappen spreekt die melancholische stemming, die eenzaamheid van de God/Natuur zoekende ziel. Het bestaan van God werd gezien als de overweldigende natuur en het nietige van de ondergeschikte mens. De hedendaagse mens creëert het sublieme om zijn aandacht te onderstrepen. Er is geen geloof meer alles is maakbaar.

Een kunstenaar uit deze tijd is **Marilou van Lierop**. Zij laat zien hoe haar panoramische landschappen haast waarheidgetrouw lijken maar komen uit in een soort pseudo-realisme. Ieder detail wordt perfect en detaillistisch uitgewerkt. Het zijn oerlandschappen zonder mensen. Inzichtelijke verzonnen landschappen met hun achterna hollende herinneringen. (Tentoonstelling Lokaal 01: "landschap en herinneringen", december 2006). De Romantiek herleeft?





In de late 18^{de} eeuw, begin 19^{de} eeuw komen de Engelsen Turner en Constable: met de school van Barbizon. Zij vormen het scharnierpunt tussen de romantiek en het impressionisme. Van een zeegezicht zei Turner: "Ik heb het niet geschilderd om begrepen te worden". Hij was meer een natuurlijke beschouwer dan Constable impulsiever en meer bezig met de visuele aspecten en vooral de wisselende lichteffecten. Het landschap is de alles bepalende werkelijkheid. De Nederlanders werden beïnvloed door deze gedachten. Er worden in ons land volksparken aangelegd in Engelse landschapsstijl, waar men de zorgen kan vergeten (Vondelpark). Er komt een hang naar landelijk leven.

Wat je nu ook weer ziet terug komen (televisie programma: "boer zoekt vrouw", tijdschrift: "Landleven" etc.). De overgang van de romantische wereldbeleving naar de realistische, is in feite een verwijding, een democratisering, van toewijding aan de werkelijkheid. De liefde voor het geziene, die de romantiek alleen had geschonken aan bijzondere scènes, hebben de impressionisten veralgemeend en voor de hele zichtbare

werkelijkheid gevoeld. De 'publicering' van de wereld, waard om bezocht en afgebeeld, waard om herinnerd te worden.⁹

Interactie tussen de mens en zijn omgeving. Het landelijke leven maakt plaats voor een schematiseerde, bijna abstracte weergave van het landschap (impressionisme). Het landschap werd gebruikt om emoties uit te drukken. Exacte weergave van vorm en kleur was van ondergeschikt belang. De optische waarneming vastleggen is het doel. Schilderijen als de serie die Paul Cezanne maakte van de Mont Sainte- Victoire laten zien hoezeer het landschap begon te vervagen, om plaats te maken voor een vrijwel onherkenbare abstractie.

De abstracte schilderkunst kwam in het begin van de 20^{ste} eeuw tot bloei en dit betekende het einde van de landschapschilderkunst. Het landschap is slechts een vehikel voor de een of andere kunsttheoretische doelstelling of het is een verbeelding van onze gevoelens en opvattingen over de natuur.¹⁰

9 Ton Lemaire: Filosofie van het landschap blz. 41-42.

10 Frank Hoenjet: Landschap in meervoud blz. 401- 402.

In de geschiedenis wordt zichtbaar gemaakt dat er vroeger wel degelijk een binding was van de mens met zijn landschap. De schilders konden het landschap met hun kunst m.i. niet beïnvloeden maar de kunstenaars die beelden maakten en tuinen ontwierpen hadden hier wel degelijk invloed op.

Fotografie

In de 19^{de} eeuw ontstond de landschapsfotografie, die van objecten in het landschap, zoals die van de Mission Heliographique in Frankrijk (gericht op het vastleggen van belangrijke monumenten) en van de fotografie van de zogenaamde ingenieursarchitectuur. Landschappen lenen zich prima voor fotografie. Het object staat stil en de belichting levert minder problemen op dan binnen. Het betrof dan ook het fotograferen van het nieuwe landschap. Door de aanleg van bruggen en viaducten, spoorwegen en kanalen was dit aan de snelle modernisering onderhevig. Ze waren ook geïnteresseerd in de stad en het stedelijke leven. Sinds de eeuwwisseling zijn weinig landschappen geschilderd

maar heel veel gefotografeerd.¹¹

Volgens Marc Scheps stelden eind negentiende begin twintigste eeuw fotografen zich in dienst van de schilderkunst. In het begin was angst fotografie en beeldende kunst groot. De grens werd afgeschaft tussen de fotografie en de beeldende kunst. Men ging op zoek naar nieuwe ideeën uitdrukingsmogelijkheden en experimenteerde veel, ook op fotografisch gebied. Een voorbeeld hiervan is de Amerikaanse dadaïst en surrealist: Man Ray (de serie: *À l'heure de l'observatoire, le amoureux* 1934). Bij deze serie zie je hoe hij het landschap gebruikt door er lippen in te zetten. Hij ontwikkelde ook de solarisatie en het maken van fotogrammen.

Wat me interesseert is het experimenteren met de fotografie en foto's. Hier ben ik in mijn werk ook mee bezig. Ik gebruik de foto vaak als onderzoeksmateriaal, schets. In mijn werk "keuzes maken" heb ik foto's afgedrukt op kalkpapier en dit met naalden tegen de muur bevestigd zodat er ruimte tussen de foto en de muur ontstond. Dit in verband met de lichtval.

11 Frits Gierstberg: Gemengd bedrijf blz. 12.





Cas Oorthuys (1908-1975) wist met zijn reportage fotografie over de mens in allerlei gebieden, een betrokken en optimistisch beeld neer te zetten van het leven tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Prachtige zwart-wit foto's van doorleefde boeren koppen. De trekkers die door het land ploegen, de koeien in de wei en ook de tuinbouwindustrie: warenhuizen in het glasdistrict, werden door hem vastgelegd.

Over het algemeen werd de fotografie in de periode voor de Tweede wereldoorlog nog niet als kunst met een grote K beschouwd. De doorbraak kwam pas rond 1960.

Andy Warhol en Robert Rausenberg waren geïnteresseerd in het stadsleven, de media en de reclame. Fotografen voelde zich steeds meer aangetrokken tot het dagelijks leven en de mode- en reclame wereld.¹²

Tegenwoordig zijn er projecten in Amsterdam die uitproberen in hoeverre kunst en reclame elkaar kunnen bevruchten. Een samenwerking tussen Sandberg Instituut en Arcam.

12 Ruhrberg e.a.(red)#:: Fotografie van de 20ste eeuw, blz.5-6

Naked Communications verheft straatkunstenaars tot belangrijkste communicatoren.

Eind jaren tachtig werden ze geïnspireerd door de veranderingen die het landschap onderging. "La Mission photographique de la DATAR" was 1989 het meest uitgebreide fotografie project. De Franse overheid houdt zich bezig met de ruimtelijke ordening en veranderingen van het Franse landschap in relatie tot economische ontwikkelingen. Tussen 1984 en 1989 mochten 36 fotografen van allerlei nationaliteiten gedurende een half jaar van tevoren geselecteerde gebieden in het rurale landschap fotograferen die op een afzienbare termijn grote veranderingen te wachten stonden. Het doel was om door middel van fotografie ondersteuning te bieden bij het herstel van de ruimtelijke ordening en bij het zoeken naar de zingeving daarvan. Onderzoek door DATAR had uitgewezen dat veel fransen een beeld van hun land hadden dat meer overeenkwam met het landschap van hun voorouders en met oude prentbriefkaarten dan met de alledaagse realiteit. Volgens Bernard Latarjet (project leider) ging

het om de” wedergeboorte van de landschapscultuur in de ruimste zin van het woord.”¹³

In Nederland is men hier nu ook mee bezig. Kunstenaar betrekken bij projecten. Volgens het ministerie van LNV: De sociale en culturele kant van beleid gaat over het (weer) centraal zetten van de mens. Beleidsmakers moeten gevoelig zijn voor de vele betekenissen die verschillende groepen in de samenleving aan de beleidsonderwerpen van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit geven. Dat vraagt nieuwe manieren van werken waarin omgaan met verbeelding, het tonen van ontvankelijkheid en draagvlak thuishoren. Het zoeken naar andere manieren van waarnemen, analyse en verwerken. Hier is m.i. voor de beeldend kunstenaar een taak weggelegd.

Door een andere manier van kijken, beeldend, de mensen te betrekken bij de veranderingen in het landschap.

Door de opkomst van de documentairefotografie en het loslaten van de postmoderne

fantasievoorstellingen ontstond er een terugkeer naar het realisme.

Hans Aarsman reisde in 1988 en 1989 het land af om Nederland te fotograferen (Hollandse taferelen). Zijn thematiek, kleurgebruik en onnadrukkelijke, nuchtere manier van fotograferen, zijn afkeer van dramatiek en zijn humor vind ik geweldig! Tijdens het Studium Generale in 2006 AKV St. Joost vertelde hij dat hij in 1995 gestopt was met fotograferen en is gaan werken met bestaande foto's, useful photography. Zo heeft hij een boek voor spotters gemaakt met allerlei soorten vliegtuigen. Een opmerking die hij maakte was: “Wat je in het echt niet ziet, zie je op de foto wel”. Dit zegt ook weer iets over kijken.

Mijn manier van fotograferen is, grote hoeveelheden en snel. Later selecteer ik de beelden, afhankelijk waar ik het voor wil gebruiken. Het blijkt dat de foto soms een ander beeld geeft dan wat ik toen zag. Ook “slechte” foto's blijken later een goed effect te hebben op het geen wat ik wil laten zien. Het is voor mij altijd weer een verrassing wat er te zien valt.

13: Frits Gierstberg: Gemengd bedrijf blz17-18





Film

Ook de film gaat zich met het landschap bemoeien. Het accent ligt op de verwording van het platteland. De oudste film is een Franse film uit 1909, onverholten folkloristisch van toon, geheten “Comment se fait le fromage en Hollande”. In 1958 kwamen “Dorp aan de rivier” van Fons Rademakers en “Fanfare” van Bert Haanstra uit. Hierin is het dorp vooral het decor voor verhandelingen over de hypocrisie en smalheid van geest die een kleine gemeenschap tot een gevangenis kan maken.

De speelfilms “Kracht” (1990) van Fouke Fokkema, “De Poolse bruid” van Karim Traidia en “Kleine Teun” van Alex van Warmerdam (beide uit 1998). Ze hebben een groot publiek bereikt en geraakt. “De Wilde mossels” van Erik de Bruyn gaat over de verlangens en verveling van de jongeren in Zeeland.

De groei in het aantal speelfilms is niet ten koste gegaan van de documentaires.

“Het is een schone dag geweest”(1993 Jos de Putter). Een documentaire over de laatste vier seizoenen van het boerenbedrijf van

de ouders van Jos de Putter in Zeeland toont niet alleen het einde van een boerenbedrijf zonder opvolger, maar ook het verdwijnen van een traditionele manier van leven. Deze documentaire raakt me, het is moeilijk onder woorden te brengen waarom. Emotie is nu eenmaal moeilijk te concretiseren. Maar het is volgens mij herkenning. Een bewust of onbewust iets herkennen waar ik positief op reageer. Ik herken er het boerenbedrijf in van mijn buurman die stopt, de sfeer op de boerderij, de manier van praten van boeren onder elkaar en de onderwerpen die ze aansnijden. Het geeft een goed beeld van mijn gevoel tot het platteland.

In bijna al deze films is niet uiteindelijk het platteland zelf maar zijn de mensen die er wonen het onderwerp. De films laten tegenwoordig allemaal goed zien hoe groot en zwaar de morele en ideologische lading is van de discussie cultuur-natuur. De films spelen zich af aan de geografische randen van Nederland. De globalisering groeit als eenvormige deken over de steden. De interesse groeit voor het lokale, het regionale. Plekken die ons kunnen vertellen wie we waren en wie we zijn. Dat zie je ook in de muziek

(Normaal,Rowwen Hèze).¹⁴

De documentairefilm is tegenwoordig zo populair, omdat de televisie programma's uitzendt met weinig diepgang (interview IDFA).

Moderne kunst 20^{ste} en 21^{ste} eeuw

In de eerste helft van de 20^{ste} eeuw stond de ontwikkeling van de landschapkunst vrijwel stil. Er kwam een eind aan de vanzelfsprekendheid van de abstracte kunst. Een nieuwe stroming ontstond. De Pop-art met als boodschap dat het alledaagse ongewoon en het ongewone alledaags kon zijn. Kunst was overal te vinden of, zo men wilde, nergens. Je kreeg kunst waar je doorheen kon wandelen en zelf deel van het kunstwerk kon worden, al was het maar voor even. Een relativerende kijk. De plek waar het kunstwerk kwam te staan was een onderdeel van het werk.

Midden jaren zestig: Minimal Art de omgeving was even belangrijk als het beeld. Men wilde met minimale middelen een maximaal effect op

¹⁴ Tracy Metz: Blik op het land: Nederlands filmfestival 2000.

de omgeving bereiken. De beelden groeiden het museum uit en kwamen in de openbare ruimten. Het landschap werd herontdekt.¹⁵

Henry Moore maakte grote beelden in het landschap, het landschap van het lichaam, de menselijke figuur.

Hij zegt: "Het creatieve proces is in zekere zin een heimelijk proces. De geboorte en experimentele uitwerking van een kunstwerk is een hoogst persoonlijke activiteit en wie meent dat het kan worden georganiseerd en gecollectiviseerd als alle andere vormen van industriële of agrarische productie, heeft de eigenlijke aard van het kunstwerk verkeerd begrepen. De kunstenaar moet in contact met de samenleving werken, maar het moet een intiem contact zijn".¹⁶

Zo zie ik ook de rol van de kunstenaar. Niet alleen in je atelier maar in intiem contact met de samenleving.

Land Art is een kunstvorm die het landschap zelf in het kunstwerk opneemt. Dat kan zijn door in de

¹⁵ Han Lörzing: Landschapskunst, Kunst-landschap.

¹⁶ Ruhrberg e.a.(red)#; Kunst van de 20ste eeuw; blz. 484.





natuur het daar aanwezige materiaal te ordenen of te verwijderen of door een bepaalde ingreep in te doen.¹⁷

Kunstenaars die de zogenaamde Land Art beweging vormden, plaatsten de relatie tussen mens, natuur en omgeving centraal in hun werk.

Land art kunstenaars zijn o.a. Dennis Openheim, Michael Heizer, Robert Smithson en Richard Long.

In een gesprek naar aanleiding van een tentoonstelling in de Hayward Gallery in Londen (1991) vertelt Richard Long hoe onverwachte natuurinvloeden vaak de schoonheid van zijn werk bepalen. Als voorbeeld noemt hij een werk aan de Ierse kust: een sculptuur in de vorm van een kruis, gemaakt met stenen gevonden op het strand. Het werk is bij eb ontstaan. Long had verwacht dat het als de vloed opkwam onder water zou verdwijnen. Maar toen hij 's ochtends uit zijn tent kroop, was er iets anders gebeurd: bij half tij had zich een geheimzinnige schaduw van het kruis op het wateroppervlak afgetekend. Half Tide, zoals het werk in Bertraghboy Bay is gedoopt, noemt Long een 'geschenk van de natuur'. Dit onthult iets over hoe hij met zijn kunstwerken omgaat: of het nu het getij in Ierland is, de sneeuw in Nepal

¹⁷ Jan Kolen & Ton Lemaire: Landschap in meervoud blz. 437.

die hem dwingt zijn route te veranderen of een cirkel van zand die door de wind wordt weggeblazen, hij wil dat de natuur zijn werk mede vormt. Aan de basis van Longs werken ligt steeds een eenvoudige geometrische vorm: de cirkel, de lijn, de spiraal of het kruis - minimale vormen die in het landschap opvallen omdat ze door mensenhanden zijn gemaakt. (Uit: De collectie, de Pont).

De landschapskunstenaar komt uit zijn atelier, om terecht te komen bij projectvergaderingen en inspraak bijeenkomsten.

Veel mensen en instanties bemoeien zich met de totstandkoming van het kunstwerk. Hij gaat deel uitmaken van een werkproces en allerlei mensen willen voortdurend wijzigingen in zijn plannen aanbrengen. De kunstenaar klaagt over de flexibiliteit van de technici.

Er worden talrijke openlucht tentoonstellingen gehouden zoals Beelden aan de Lingedijk. In 2006 organiseerde Land en Beeld de jaarlijkse beeldtentoonstelling aan de Oude Zuiderlingedijk. De landelijke omgeving van het Linge

gebied vormde het decor voor het werk van 25 kunstenaars die ieder met ca. twee werken deelnamen aan de tentoonstelling. Het werk van de kunstenaars was geplaatst in een parktuin 'in aanleg'. Een aantal jaren geleden zijn de eerste bomen, hagen en struiken geplant, die langzaam tot wasdom komen op het voormalige weiland. De vormen van de tuin tekenen zich al duidelijk af, maar de beplanting moet nog groeien om uiteindelijk de verticale accenten aan het land te geven. De beelden nemen deze functie deels over en vullen de ruimte die het land biedt. Ze accentueren de aangelegde tuinvlakken en spreken een eigen, beeldende taal met grote zeggingskracht. Een wandeling door de parktuin is een ware ontdekkingstocht door de wereld van de moderne driedimensionale kunst.

Ook theatermakers trekken de schouwburg uit, net zoals de kunstenaars uit de musea en galeries trekken. Ze zoeken plekken buiten de stad en verbinden zich met die plekken. Voorbeelden zijn Het Oerol festival en Sjoerd Wagenaar, bouwer van het strokasteel in Veenhuizen.

Merlijn Twaalfhoven (componist, lector Popkunst) maakt muziek in de duinen onder de rook van de Hoogovens. Enorme stalen kunstwerken werden gebuikt als slagwerk, aangevuld met ander ijzer materiaal als olievaten. Ook het hoogovencomplex maakte geluid (Onrust in 't roest 1999). Heerlijk om zo ook met het om zo ook met dit landschap te werken.





4. Rol van de kunst in het landschap en de hedendaagse kunstenaar?

In de verpretarking van natuur en landschap duikt steeds meer kunst op en steeds vaker wordt kunstenaars verzocht een bijdrage te leveren aan deze grote metamorfose. De rol die de kunst wil en kan spelen in deze tak van de belevingseconomie is echter allerm minst duidelijk. Terwijl de geconstrueerde wildervaring zich kan voordoen als puur natuur, voegt kunst onmiskenbaar een cultuurelement aan de natuur toe.

De kunstenaar maakt een werk dat als signaal het landschap van betekenis voorziet, of hij onderstreept de ervaringsmogelijkheden van een bepaald gebied door de sensatie te versterken. In beide gevallen doemen de verborgen mogelijkheden door het kader van het kunstwerk plotseling op. Maar juist door de beleving centraal te stellen doet de kunstenaar mee aan de onverbidelijke “opleuking” van de wereld. Op de grote natuurmarkt krijgt

de kunstenaar ook een kraam .¹⁸

Naar mijn mening is een kunstenaar *geen* sociale pleister in de communicatie tussen economie en de cultuur. Ook is hij *niet* de gezellige aankleding van een project. Hij kan accenten geven waar hij dat nodig acht door middel van een kunstwerk maar moet *niet* ingezet worden als middel om een economisch of cultureel doel te bereiken. Kunst moet de vrijheid behouden van de kunstenaar, hij kan een andere kijk op de belevingseconomie versterken of verzwakken. In zijn werk is hij vrij om te laten zien wat hij wil en voelt, zonder opgelegd doel.

De kunstenaar in de functie als vergrootglas voor bijzondere plekken zoals Judith Jockel (2006). Zij heeft een serie foto's gemaakt (Gaard geheten) van stukjes groen tussen snelwegen,

¹⁸ Cees de Boer en Harm Tilman Open no 4/2003 blz. 23.

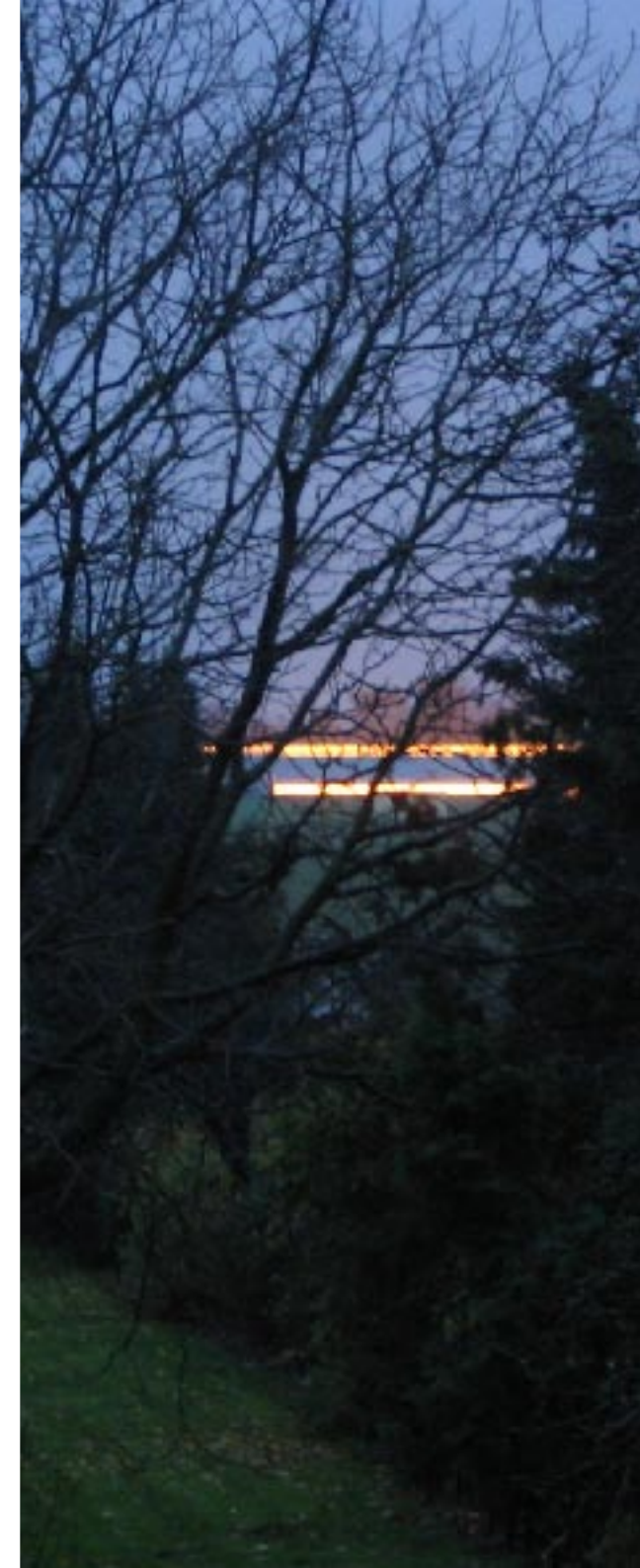
van die kleine bosjes in de binnenbocht van een afrit bijvoorbeeld, genaamd overhoek. De beelden voldoen aan het ideaalbeeld van een verstillend arcadisch landschap. Ik heb moeite met deze beelden omdat het geen eerlijk beeld geeft van het Nederlandse landschap. Het is geromantiseerd, want de herrie van de snelweg ontbreekt. De discrepantie tussen geluid en beeld zou het beeld juist versterken.

Daarom vind ik **Wout Berger** (1992) met zijn reeks 'Giflandschap' met foto's van vervuilde landschappen in Nederland veel sterker. Hij probeerde dat onderwerp zo neutraal mogelijk vast te leggen met de technische camera. De koele registraties laten in de meeste gevallen in het geheel geen vervuiling zien, maar roepen eerder de vraag op waar die zich bevindt. In tegenstelling tot de haast clichématige beelden van vervuiling die dagelijks tot ons komen, koos Berger voor een afstandelijke, soms ronduit esthetische wijze van fotograferen. Juist daarom geven deze foto's hun betekenis niet altijd direct prijs, maar verontrusten ze bij nadere beschouwing des te meer. Wout Berger tracht met zijn foto's de buitenkant

zo exact mogelijk weer te geven. Hij streeft transparantie na en wil naar eigen zeggen 'door middel van een heldere fotografische blik de dingen zichtbaar maken'.

Voor de ene kunstenaar is het landschap een restproduct voor de ander begeeft hij zich op het terrein van de natuur zelf met natuurlijke middelen. Een voorbeeld van het laatste is **herman de vries**. Hij construeert een beeld maar zijn medium is de natuur zelf.

Project voorstel: herman de vries vindt het belangrijk dat de natuur kan bestaan zonder te veel menselijke ingrepen. dat zij zich in alle rust moet kunnen ontwikkelen is te zien in het kunstwerk dat hij voor kunstmatige natuurlijke netwerken zal realiseren. hij wil dat zijn vierde sanctuarium in zeewolde komt te staan. eerder plaatste hij er drie, in munster, stuttgart en digne. het sanctuarium wordt een omsloten tuin. dit is van oudsher een plek die de wilde natuur buitensluit. zo ontstaat een soort buitenkamer. binnen de omheining wordt het oorspronkelijke landschap bewerkt en omgevormd tot een door de mens beheerst areaal. in het sanctuarium van herman de vries worden de rollen omgekeerd. hier is de natuur veilig en kan zich volgens eigen wetten ontwikkelen. de buitenwereld moet





zich tevreden stellen met een blik door het vergulde hek in de met een dichte rozenhaag begroeide ronde aarden wal. voor het hek komt een steen te liggen met de tekst to be: de natuur is er, zonder begin en zonder einde. het verlangen de magische grens tussen deze buiten- en binnenwereld over te mogen gaan wordt zwaar op de proef gesteld. hoe langer de natuur hier 'slaapt' des mooier wordt zij. sanctuary is eigenlijk een heilige plek. het engelse woord sanctuary betekent ook wel natuurreservaat. hier wordt niet alleen natuur maar ook kunst gekoesterd. kunst heeft te maken met bewustmakingsprocessen. natuur is bewust zijn, zegt herman de vries. natuur is kunst.(site: De verbeelding)

Ook **Job Koelewijn** (1999) vindt dat de ervaring gecreëerd moet worden. Hij vormt het landschap tot een nieuw beeld door middel van bijvoorbeeld zijn mobiele bioscoop (**project in Ooststellingwerf**). Een verplaatsbare doos die fungeert als bioscoop met een opening erin waardoor het reële landschap zichtbaar wordt. In de bioscoopstoel gebeurt het: licht uit, muziek aan en je ziet het beeld van je omgeving.

Erg onder de indruk was ik van de film: **Locatie tussenLand (2006)** van **Ben van Lieshout**. Er zijn in Nederland gebieden tussen stad en platteland waar planologen en gemeentelijke regelgeving weinig vat op lijken te hebben. Het zijn de rafelranden van de stad, soms unheimisch en soms juist uitermate kneuterig, met autosloperijen, paardenweitjes, caravanstallingen en mobiele patatwagens. Soms zijn er nog kleine groene gebieden, maar meestal liggen deze stukjes Nederland ingeklemd tussen oprukkende infrastructuur, zoals spoorwegen, snelwegen of een landingsbaan van Schiphol. Hij ging op zoek naar deze bijzondere plekken en de mensen die in dit 'tussenland' verkeren, als passant, bewoner of kleine ondernemer. Het is onvoorstelbaar hoe mensen in een dergelijke situaties vlak naast de landingsbaan van Schiphol of de HSL lijn, die bijna over hun dak loopt, toch nog plezier hebben in het leven, maken er wat van.

Ruby Sanders zegt in zijn recensie: Nostalgie is het woord en het gevoel dat deze film oproept, er van uitgaande dat iedereen wel een plekje kent

- wellicht uit zijn of haar jeugd of slechts als voorbijgaand landschap - waar de tijd even lijkt te hebben stilgestaan. Eigenlijk is het niet eens zozeer de tand des tijds die deze plaatsen heeft overgeslagen, als wel de molen van de bureaucratie. Plekken die over het hoofd zijn gezien, of waarvan de bewoners zich sterk hebben gemaakt om een bijzondere plaats in het steeds vollere Nederland te kunnen behouden. Van Lieshout lijkt een voorliefde te hebben voor het (Nederlandse) landschap. In eerdere films speelde de omgeving, het land en de gebouwen vaak een prominente rol, minstens zo belangrijk als de personages zelf. In deze documentaire is het ook zo; de lange shots (soms bijna als foto's) tonen de bijzondere plekken aan de randen van verschillende grote steden in Nederland. Mooi zijn de plekken niet eens allemaal, er gaat eerder iets verlatens of zelfs droevigs van uit en juist die echtheid maakt het een indrukwekkend geheel. Zo is er een man met een garage voor Ielike eenden, vlakbij het Amstelstation en de Bijlmerbajes; een vriendelijke meneer met een mobiele patatkraam; een hondenshow; een autokerkhof voor caravans en SRV-wagens; een boer wiens huis omringd wordt door een enorm viaduct, op nog geen twee meter afstand van zijn dakgoot; en een bijzonder kunstenaarsdorp waar de bewoners langzaam maar zeker moeten wijken voor een Amsterdamse

haven. We vangen steeds een glimp op van het verleden, hoe het was; hoe het nu is en wat er mee zal gebeuren. De overkoepelende gedachte is steeds 'spijtig dat er al zoveel heeft moeten verdwijnen, maar prachtig dat deze plekken toch nog bestaan.' En hoewel deze gedachte op zichzelf vrij positief is, blijft er toch een melancholisch, bijna treurig gevoel over, wat versterkt wordt door de jonge trompettist die de film inleidt en weer afsluit.

De bijdrage van de kunstenaar die nieuwe ervaringen biedt, nieuwe manieren van kijken en nieuwe inzichten. Zij zijn de seismografen van de samenleving. Door hun manier van kijken zien ze heel andere dingen dan boeren of beleidsmakers. Ze leveren een autonome bijdrage. Kunst als communicatiemiddel. Kunst en wetenschap zijn allebei middelen om over dingen na te denken.²⁹ Een kunstenaar doet onderzoek naar hoe hij zijn gevoel of zijn boodschap kan weergeven zodat de boodschap aankomt op zijn vrije manier met een groot scala van mogelijkheden. Ik zie de kunstenaar meedenken, onderzoeken en praten over de

¹⁹ Noorderbreedte De Nieuwe landbouw 3a 2006





infrastructuur en recreatiemodellen met landschapsarchitecten, economen, journalisten, juristen, wetenschappers, beleidsmedewerkers en publiek. Al die mensen die betrokken zijn bij het landschap. Door middel van zijn creativiteit, zijn andere manier van benaderen en een nieuwe manier van kijken, vrijer, niet gebonden aan regels kan de kunst een grote bijdrage leveren aan projecten. Kunst in het hart van de projecten.

Daarom waardeer ik ook **Esther Polak(2004/2005)**. Zij is beeldend kunstenaar op het gebied van de nieuwe media. Haar grootste bekendheid ontleent ze aan twee 'locative media' projecten: AmsterdamREALTIME, een project dat tot stand kwam in samenwerking met de Waag Society en kunstenaar Jeroen Kee, stuurde een aantal Amsterdammers een week lang op pad met een GPS apparaat (Global Positioning System). Hun bewegingen door de stad werden in real time zichtbaar gemaakt op een groot scherm, waarop zich langzaam de kaart van Amsterdam aftekende.

Het project **MILK**, dat in 2004/'05

in samenwerking met researcher Ieva Auzina en RIXC (Riga Centrum voor Nieuwe Media) tot stand kwam, volgt de route van een Europees zuivelproduct, van de uier van de koe tot aan de mond van de consument. Alle betrokkenen in deze keten, van de (Letse) boer tot de (Nederlandse) kaasconsument kregen een dag lang een GPS-apparaat (Global Positioning System) mee en gaven na afloop persoonlijk commentaar op hun route. Deze commentaren vormen de basis van het project, dat resulteerde in een website en een installatie. Esther Polak zoekt in haar werk steeds naar nieuwe manieren om de ruimte te onderzoeken en kan daarmee in een lange Europese traditie van landschapsverbeelding worden geplaatst.

Een speech die Jan Hartolt, beleidsmedewerker bij Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), hield bij de opening van MILK project op Kasteel Groeneveld in november 2004 toegevoegd om te laten zien dat de kunstenaar bij dit project NIET gezien wordt als sociale pleister, franje, versiering of opleuking, maar van grote betekenis en waarde is voor dit soort projecten.

Hij zegt:

“.....Het LNV beleidsprogramma ‘Vitaal en Samen’ heeft als doel ‘herstel van de verbinding (van LNV) met de samenleving’, ‘een goede balans tussen de drie dimensies van het begrip duurzaamheid: people, planet en profit’ en ‘de samenleving intensief en direct betrekken bij de beleidsontwikkeling’. Het (weer) centraal zetten van de mens in het LNV-beleidsproces. Beleid maken door uit te gaan van mensen en vervolgens je bewust te zijn van het effect van (nieuw) beleid op mensen.

Dat vereist dat je gevoelig bent voor de vele betekenissen, die verschillende groepen in de samenleving aan onze beleidsonderwerpen geven. ‘People’ kan niet losgezien worden van ‘Planet’ en ‘Profit’. Modelmatig denken en rationaliseren zijn de sterke kanten van beleidsmakers, zo ook bij LNV.

Maar mensen zijn niet alleen rationeel, maar ook irrationeel en inconsistent. De werkelijkheid van de burger is ongedeeld. Dé consument, dé burger, noch dé boer bestaat. Dat vraagt nieuwe manieren van werken waarin ontvankelijkheid

en om kunnen gaan met verbeelding thuishoren. “

Hier laat hij zien dat er weer binding moet ontstaan tussen de mens, de landbouw dus ook het landschap. Het belang van deze binding is voor LNV groot, omdat het gevolg van het beleid ook weer invloed heeft op diezelfde samenleving. De mensen zullen weer binding moeten krijgen met het landschap, het vertrouwde, waar zij zich thuis voelen.

Pas dan zal het beleid vruchten afwerpen.

“Op veel plaatsen wordt duidelijk dat kunstenaars zich interesseren voor en in hun werk ingaan op onderwerpen die in de beleidsfeer van LNV liggen. In film, literatuur, theater zijn hiervan vele voorbeelden aan te wijzen. Kunst voegt, anders dan wetenschap, moraliteit en esthetiek toe aan beleidsthema’s. (mooi, goed, lelijk, slecht). De cultuur ‘bemoeit’ zich dus met ons, LNV. Een ontmoeting tussen de wereld van de kunst en de wereld van landbouw, natuur, voedsel en platteland biedt mogelijkheden om ons werk te vernieuwen.





De ontmoeting daagt uit tot vernieuwing van het denken over deze thema's. Is belangrijk voor het publieke debat daarover en daarmee voor de verbinding tussen het beleid van LNV en de samenleving.

Als geen anderen zijn kunstenaars in staat de werkelijkheid op een andere dan de rationeel-logische wijze te representeren en daarmee het scala aan probleemstellingen en oplossingen te vergroten. Kunstenaars zijn de seismografen van de samenleving, ze laten je voelen wat doortrikt van onder de oppervlakte, heeft Wiel Kusters, hoogleraar Letterkunde Universiteit Maastricht, me geleerd.... “

De kunstenaar is in staat om d.m.v. kunst de samenleving te interesseren voor onderwerpen die anders voor velen een ver van mijn bed show zijn. De kunstenaar heeft de kracht om verder te reiken dan logische denkprocessen, de drempel te verlagen d.m.v. beeld en/of geluid. Het beeld waar de tegenwoordige mens juist zo voor open staat. Geschreven stukken waarin beleidsprogramma's staan zijn erg moeilijk toegankelijk voor de samenleving.

Ook vertaalt de kunstenaar de gevoelens van de samenleving. Zo werkt hij als een wisselaar van de beleidsmakers naar de samenleving en terug.

“Dat LNV kunstenaars en hun werk een plek in het beleid wil geven en wil laten zien dat het belangrijk is voor onze manier van werken blijkt ook uit het feit dat LNV het project MILK van Esther en Ieva heeft opgenomen in het programma van de conferentie Changing Land Use in Europe.Op deze conferentie, over het toekomstig landgebruik in de Europese Unie, kunnen de directeurs plattelandsbeleid van de lidstaten en de Europese Commissie kennismaken met deze manieren van kijken, onderzoeken en communiceren via een presentatie van Esther”.

De manieren waarop de kunstenaar kijkt, onderzoekt en communiceert, is van een ander niveau dan die van beleidsmakers. Communiceren niet alleen m.b.v. spreken en tekst maar ook d.m.v. beeld. De macht van de kunstenaar om verder te reiken dan logische denkprocessen. Het beeld is laagdrempelig voor onze multiculturele

samenleving. Een groot deel van onze samenleving beheerst de Nederlandse taal onvoldoende om deze onderwerpen in de media te begrijpen door het complexe taalgebruik. Zo kan er een bredere doelgroep bereikt worden die groep die ook deel uit maakt zijn van de samenleving.

“.....Herman de Coninck schreef een bundel essays over poëzie onder de titel: Intimiteit onder de melkweg.

Daarin laat hij zien hoe poëzie het vertrouwde, het nabije verbindt met de onmetelijke en onbekende ruimte. Het unieke van individuele mensen met het algemene van de mensheid.

Zoiets doen Esther en leva ook in dit project MILK. En daarbij voegen ze nog een letterlijke betekenis aan het begrip melkweg toe. Ze volgen de weg van melk. Dat doen kunstenaars: betekenis toevoegen, waarde toevoegen. En daarom zijn ze belangrijk voor beleidsmakers”.

Door in het project MILK op een “eenvoudige” manier de kunstenaar, de boer in Letland, de handelaar, de marktkoopman en de beleidsmaker

te betrekken bij dit proces worden niet alleen deze groepen verbonden maar ook te toeschouwer. Er ontstaat een wederkerige binding tussen deze mensen, de maatschappij en het landschap. Dichtbij veraf.

Binnen het **project Natural Habitat** (nov-dec.2006) begeven kunstenaars zich op het snijvlak van natuur en technologie. Hierbij onderzoeken zij in hoeverre natuur en technologie elkaar aanvullen en of er onderscheid is te maken tussen wat natuurlijk is en wat technologie. In Natural Habitat vervagen de grenzen tussen natuur, cultuur en technologie steeds meer. In onze hedendaagse leefomgeving is de natuur steeds minder natuurlijk en zijn technologische toepassingen steeds natuurlijker geworden. Het omgaan met de natuur is in onze geïndustrialiseerde wereld gebaseerd op technische controle en wetenschappelijke analyses. In deze context is het niet verwonderlijk dat de uitdrukking ‘het landschap als wegwerpartikel’ in Nederland steeds vaker voorkomt en er wordt gesproken van een ‘gecultiveerd landschap’. De boodschap is duidelijk: het landschap





is continu aan verandering onderhevig als gevolg van menselijk ingrijpen, waardoor het moeilijker wordt je te verhouden tot dat landschap. Pure en onaangetaste natuur leeft alleen nog voort in onze fantasie.

In de publicatie *Next Nature* van Mieke Gerritzen en **Koert van Mensvoort** stelde Michiel Schwarz terecht dat de vraag 'wat is natuur' niet langer relevant is en vervangen moet worden door de vraag 'hoe verhouden wij ons tot de natuur'. Bij Koert gaat het om de tegenstelling tussen en de verwarring over natuur en cultuur. In zijn werk gaat het vooral om de relatie tussen mens en media en de relatie tussen realiteit en fictie. Hij is onderzoeker, docent, ontwerper en kunstenaar en heeft een ontwerpbedrijfje. Enkele projecten van van Mensvoort zijn de televisiedocumentaire "Het bos ruikt naar shampoo" over de spanning tussen werkelijkheid en simulatie. Hij zegt hierover dat ons beeld van de natuur wordt zorgvuldig geconstrueerd in een recreatieve simulatie. Decorbouw voor de zondagmiddag, Disneyland voor volwassen mensen. In de duinen bij Bloemendaal staat een GSM-mast

vermomd als Denneboom. Zo'n GSM-mast is geen natuur. Het is op z'n best een plaatje van natuur. Een afbeelding, zoals het landschapsschilderij dat thuis boven de bank hangt.

De show *Biggest Visual Power Show* (2005) was een concept van hem met Mieke Gerritzen. Een intellectuele show over de macht en kracht van het beeld. Wie of wat is de beeldintellectueel? Het opvallende ook hier weer is dat hij samenwerkt met wetenschappers, kunstenaars, een filmmaker, een auteur en redacteur *NRC Handelsblad*, een professor/auteur, een onderzoeker, een filosoof/publicist, een bioloog, auteurs, een cultuurfilosoof, een fotograaf, ontwerpers, een landschaparchitect, een (bewegwijzering)ontwerper, Piek kunstenaars duo, een navigator, een hoogleraar visualisatie en de fractievoorzitter van Groen links.

Een nieuwe generatie kunstenaars wordt aangetrokken om met behulp van de wetenschap iets over "nieuwe" natuur te zeggen, natuur in onze door technologie doortrokken samenleving. De grenzen vervagen, hokjes zijn ouderwets volgens Koert van Mensvoort.

5. Nawoord/conclusie

De kunst kan een belangrijke rol spelen in de verbondenheid met het landschap. Het project van Esther Polak is hiervan een goed voorbeeld.

Mijn logopedische visie zal invloed hebben op mijn werk, waar communicatie centraal staat. Als logopedist houd ik me bezig met communiceren. Alles wat te maken heeft met het begrijpen en produceren van gesproken en geschreven taal is onderdeel van mijn werk als logopedist. Er worden ondersteunende communicatiemiddelen zoals gebaren, pictogrammen of speciale computerprogramma's gebruikt. Kunst is een communicatiemiddel bij uitstek. Ik zet nu kunst in, gebruikmakend van beeld en geluid, performance, installaties, foto's etc. Logopedie voor het landschap. Communiceren is met elkaar in verbinding staan, kennisgeven van. De mens helpen bij het communiceren met het landschap, zodat er opnieuw een binding kan ontstaan.

Het samenwerken, communiceren met andere disciplines. Het werken als kunstenaar die niet alleen in zijn atelier blijft zitten. De creatieve mens kent geen onderscheid tussen werk en vrije tijd. In mijn werk wil ik mijn betrokkenheid bij het snel veranderende landschap laten zien.

Tijdens mijn vakantie in Rome afgelopen oktober heb ik een filmpje gemaakt van een stuw in de Tiber met plastic flessen, een grote ijzeren oranje oliedrum en gekleurde plastic ballen die daar in dreven. Natuurlijk kun je zeggen, afschuwelijk al dat plastic in die rivier maar door op een andere manier te kijken zie je het spel wat gespeeld wordt van al die gekleurde voorwerpen en de beweging van het water. De stromende rivier, de natuur die zijn gang gaat, in tegenstelling tot het bewegende plastic midden in de stad, de afdruk van menselijk handelen. Deze twee tegenstellingen die in harmonie een spel spelen, fascinerend.





De eerste reactie is: “Al die zooi in het water, wat een troep? Zonde van de mooie rivier!” Er wordt niet gekeken maar beredeneerd, logische denkprocessen.

Tijdens het zeilen op het Veerse Meer zag ik opeens allemaal witte blokjes langs de horizon. Ik keek nog eens goed en het was een hele rij witte caravans. Objet trouvé? Het was een prachtig gezicht en normaal zou je zeggen horizonvervuiling maar de horizon kreeg een nieuw gezicht. Het landschap in tegenstelling tot de caravans in harmonie geplaatst.

Vorig jaar heb ik een installatie gemaakt van water. Het wegdromen tijdens het zeilen, het klotsen van het water tussen het zwaard en wakker geschud worden door de marifoon met het weerbericht en het nieuws over de orkaan Catherina. De invloed van de mens op de natuur komt hier duidelijk aanbod. Het geluid van klotsend water en wind (de natuur) wordt “verstoord” door de marifoon en het weerbericht (de mens). Met twee benen word je weer in het nu geplaatst. Ik heb hier geprobeerd binding te krijgen met de techniek

(marifoon, radio), wat in schril contrast staat met de natuur.

De natuur en het landschap zijn een essentieel onderwerp in mijn werk.

Voor mijzelf heb ik door middel van een andere manier van kijken deze verbondenheid weer teruggevonden. Het plastic, de kassen en de windmolens ben ik gaan accepteren en waarderen. Ik heb ze een nieuwe plaats gegeven in het landschap en zie het niet meer alléén als storend, vervuilend maar ook als positief contrapunt om het natuurlijke beeld te versterken.

Ik stel mezelf wel de vraag in hoeverre ik deze manier gekozen heb om mezelf te beschermen tegen de veranderingen waar ik geen invloed op heb. Het wordt steeds moeilijker je te verhouden tot dat landschap dat continu aan verandering onderhevig is als gevolg van menselijk ingrijpen.

Mijn doel is om mijn werk sterk genoeg
te maken om deze ervaring over te
brengen aan de toeschouwer.

Meyke de Leeuw, januari 2007
Opleiding beeldende kunst,
Academie voor Kunst en
Vormgeving/ St. Joost.



Bronvermelding

Boeken:

- Fotografie Marnix Goossens, tekst Hans Aarsman: *Regarding nature. Natuur in Almere*. Amsterdam, Uitgeverij: De Verbeelding, eerste druk; april 2001.
- Ton Lemaire: *Filosofie van het landschap*. Baarn, Uitgeverij AMBO b.v. 1970, vijfde druk.
- Stichting Kunst en Bedrijf, advies- en informatiecentrum voor beeldende kunst, Amsterdam: *Kunst en omgeving. Beschouwingen en informatie over de inbreng van beeldende kunst in de omgeving*. 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1977.
- Han Lörzing: *Landschapskunst Kunstlandschap*. 's Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1986.
- Herman de Wit: *Blik op het land*. Utrecht, Stichting Nederlands Film Festival, 2000.
- Erik Beenker, Mariëtta Jansen en Gerrit Krol: *Han Jansen schilder van land-, zee- en luchtlandschappen*. Oosterbeek, Uitgeverij: Ravenberg Pers 1995.
- Gerrie Andela, Yttje Feddes, Frits Gierstberg, Aartje van den Heuvel, Jan Douwe van der Ploeg: *Gemengd bedrijf. De verandering van het agrarisch landschap*. Rotterdam, Amsterdam, NAI Uitgevers / SKOR.
- Jan Kolen en Ton Lemaire (red.): *Landschap in meervoud. Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20^{ste} /21^{ste} eeuw*. Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel 1999.
- Dani Smulders Petra Stavast: *Boerenbloed*. Uitgever: Petra Stavast, 2005.
- Sjoerd Cusveller, Liesbeth Melis (red.), *Regionale identiteit Kunst en ruimtelijke planvorming*: NAI uitgevers SKOR.
- R.H.Fuchs, *Karel Appel: Ik wou dat ik een vogel was*. Berichten uit het atelier, Haags

- gemeentemuseum/ Meulenhoff.
- Wilma van Asseldonk (ed) en auteurs: *De Collectie*. De Pont, Tilburg NL, 1998.
- Herman de Wit: *Blik op het land*: Nederlands filmfestival 2000.
- Ruhrberg-Schneckenburger-Fricke-Honnef; *Kunst van de 20^{ste} eeuw*; Taschen Köln, 2001.
- Hugh Honour & John Fleming: *Algemene Kunstgeschiedenis*; Meulenhoff elfde druk.

Artikelen:

- Artikel: Judith Wambacq: *Subject-objecten bij Martin Heidegger, Bruno Latour en Manuel De Landa. Uitgangspunt van dit artikel is een tekst van Martin Heidegger over het wezen van het kunstwerk*. Internet 15-10-06.
- Artikel: Karel Dibbets: *Het landschap tussen hemel en hel*; Internet 9-11-06.

Tijdschriften:

- Tijdschrift: Annemarie Kok: *Noorderbreedte 3a 2006 De nieuwe landbouw*. Groningen, Uitgever: Stichting Noorderbreedte.

- Tijdschrift; Cees de Boer, Harm Tilman: Open, *Kunst in het veranderende landschap nr 4 2003*: NAI uitgevers SKOR.

Film:

- Film/dvd: Willem Arntz, Betsy Chasse, Mark Vicente: *What the bleep do we (k)now!? V.S.*, Captured Light Entertainment. 2004.
- Film/documentaire: Regisseur: Ben van Lieshout: *Locatie TusseNLand*, Prodcompany: Van Lieshout Filmproducties, premierejaar: 2006 lengte: 40 minuten.
- Film/documentaire: Regisseur: Digna Sinke: *Tiengemeten*, Prodcompany: SNG Film BV premierejaar: 2001 lengte: 77 minuten.
- Film/documentaire: Ger Poppelaars: *Landschap: Met andere ogen. Visie op en gebruik van het landschap door Willem van Althuis, Krijn Giezen en Jan Dibbets*. NOS 1986 openbaar kunstbezit 20-4-1986.

